

Хемијска безбједност и бука у Босни и Херцеговини кроз објектив родне равноправности, друштвене једнакости и смањења сиромаштва

Клаудија Страмбо, Лиса Сегнестам, Белма Јаховић

Најважније поруке

- Дуготрајна, континуирана изложеност становништва штетним хемикалијама и буци у Босни и Херцеговини може да буде узрок различитих здравствених проблема.
- Постоје физиолошки и друштвени разлози зашто утицај штетних хемикалија и буке теже погађа одређене групе становништва.
- Примјери ефективних превентивних мјера које могу помоћи у ублажавању штетног утицаја изложености хемикалијама и буци укључују спровођење мјера контроле изложености на радном мјесту, ограничену комерцијализацију и коришћење одређених материја, те интеграцију родне различитости у редовне процјене ризика.
- Побољшање услова живота маргинализованих група становништва, елиминација сиромаштва и јачање видљивости и гласа група у неповољном положају, такође спадају у кључне мјере које могу да допринесу смањењу изложености штетним хемикалијама и буци.

Увод

Родна неравноправност и друштвена неједнакост, у смислу приступа средствима, одлучивању и учешћу, као и информацијама и њиховој контроли, што су све димензије сиромаштва¹, дубоко су испреплетени са промјенама у области животне средине (СЕИ, 2019). Друштвено-економски и политички фактори, као што су образовање, приходи, политички утицај, приступ правним средствима, приступ здравственој заштити и адекватном смјештају, утичу на изложеност и осјетљивост људи на проблеме у животnoj средини, што је нарочито изражено код група у неповољном друштвеном² положају (Европска

1 У овом сажетку је акценат на вишедимензионалној дефиницији сиромаштва која надилази само приходовно сиромаштво и обухвата недостатак ресурса, овлаштења, могућности и избора, као и људску безбједност (Сида, 2017).

2 "Неповољан друштвени положај односи се на "друштвено-економске аспекте као што су примања, запосленост, образовање и друштвено-економски статус; на друштвено-културне аспекте као што су родна, етничка припадност, вјероисповијест, култура, мигрантски статус и друштвени капитал; на друштвено-географске аспекте као што је становање у запостављеним и сиромашним

агенција за животну средину, 2018; СЗО, 2019)³ Истовремено, ни рјешења за промјене у животnoj средини нису друштвено неутрална, наине могу да буду корисна или штетна за одређене групе друштва на различите начине (Маки и Хашчич, 2018). Поред тога, смањење сиромаштва и јачање друштвене једнакости и родне равноправности може да допринесе бољим резултатима у области животне средине (УНДП, 2010; УНЕП, 2017). Зато је интеграција родне равноправности, друштвене једнакости и смањења сиромаштва (ГЕСЕП) у политику заштите животне средине и њена интеграција у друге политике од суштинске важности.

У овом сажетку разматрања описане су најважније везе између хемијске безбједности и загађености буком, родне неравноправности, друштвене неједнакости и сиромаштва у Босни и Херцеговини (БиХ).^{4,5} Понуђен је кратак преглед информација прикупљених прегледом секундарне литературе и јавно доступних база података о животnoj средини, здрављу, природним ресурсима, родној равноправности и сиромаштву, с посебним акцентом на подручје Европе и БиХ. Опширнији увод у тему међусобне повезаности питања родне равноправности, друштвене једнакости, сиромаштва и питања животне средине у БиХ можете да пронађете у извјештају о политици СЕИ-а “Јачање политике животне средине у БиХ кроз интеграцију перспективе родне равноправности, друштвене једнакости и смањења сиромаштва” (Страмбо и др., објављивање у току). У сажетку разматрања је најприје понуђен кратак опис изазова везаних за хемијску безбједност и

срединама и на старосну доб. Групе у неповољном друштвеном положају могу да буду истовремено суочене са проблемима у више споменутих сегмената живота. (СЗО, Регионална канцеларија за Европу 2013, стр. 2).

3 Овај сажетак разматрања је у знатној мјери заснован на информацијама из извјештаја Свјетске здравствене организације и Европске агенције за животну средину о здравственим неједнакостима условљеним околишним факторима (нпр. Европска агенција за животну средину, 2018; Европска агенција за животну средину, 2020а; СЗО 2018; СЗО 2019). Ове публикације нуде темељиту процјену комбинацијом анализе европских података са свеобухватним прегледом постојеће стручне литературе о здравственим неједнакостима условљеним еколошким факторима, укључујући хемијску безбједност и буку.

4 У сажетку разматрања су кориштене информације из секундарних извора, углавном сиве литературе (нпр. материјали које су објавиле познате организације, као што су организације из система Уједињених нација, вањски рецензирани стручни часописи). Анализа је отежана значајним ограничењима, као што су недостатак новијих података о стању животне средине и утицаја животне средине на здравље у БиХ, те расцјепканост релевантних информација у више различитих извора. Из овог разлога не може да се сматра да је тема исцрпно обрађена. Сврха чланка је у ствари да укаже на неке од важнијих начина повезаности изазова хемијске безбједности и буке и родне неравноправности, друштвене неједнакости и сиромаштва у контексту БиХ. Доступне информације нису довољне за диференцирану анализу на нивоу ентитета/Брчко дистрикта (БД).

5 БиХ се састоји из два ентитета: Федерације Босне и Херцеговине (ФБиХ), са 10 кантона, и Републике Српске (РС). Уставом БиХ успостављен је и Брчко дистрикт (БД), који представља засебну административно-управну јединицу у БиХ

Идентитет и генерализација

Важно је да се разумије да идентитет мушкараца, жена и лица са инвалидитетом, сиромашних и старијих лица, дјеце, или Рома/киња није једнодимензионалан. Њихови идентитети су вишедимензионални и међусобно се преплићу. На примјер, жена може да буде старија или млађа, сиромашна или богата, припадница ромске или неке друге националности. Због тога је, ради избјегавања генерализације, нужно да се уважава ова вишеструкоост и преплетеност идентитета. Нажалост, расположиве информације о интеракцији између родне равноправности, друштвене једнакости и сиромаштва и еколошких изазова у БиХ нису довољне за тако исцрпну процјену. Из тог разлога су у анализи која слиједи у наставку кориштене одређене генерализације, које би се могле конкретизовати у додатним студијама.

буку у БиХ. Затим слиједи објашњење како и зашто проблеми родне неравноправности, друштвене неједнакости и сиромаштва доприносе проблемима хемијске безбједности и буке у БиХ и обратно. Посебна пажња посвећена је подгрупама становништва које су посебно осјетљиве на негативне утицаје изложености хемикалијама или буци. И на крају, у посљедњем поглављу се испитују мјере на нивоу политике које могу да помогну у истовременом рјешавању изазова родне неравноправности, друштвене неједнакости, сиромаштва и изазова хемијске безбједности и буке.

Хемијска безбједност и загађеност буком у БиХ

Изложеност штетним хемикалијама је могућа како у затвореном простору тако и на отвореном. У Извјештају о стању животне средине у БиХ из 2012. године је наглашено да постоје јасни показатељи о контаминацији воде, тла и хране у БиХ опасним хемикалијама и материјама (УНЕП, 2013). Узрок контаминације су углавном неадекватно одлагање комуналног и индустријског отпада, отпада из рудника и болница, непостојање погона за прочишћавање отпадних вода и канализације из којих се вода испушта директно у водна тијела (УНЕП, 2013). Човјек је свакодневно изложен овим утицајима из различитих извора, потрошачке робе, кућне прашине и воде за пиће, те уноси хемикалије у организам на различите начине - путем пробавног тракта, удисања, контакта са кожом и убризгавања (Киперс и Масколо, 2017). Становништво које је у највећој мјери изложено овој опасности веома мало зна о томе (ГЕФ и УНИДО, 2015).

Према наводима Свјетске здравствене организације, дуготрајна, континуирана изложеност

опасним хемикалијама у води, храни, тлу и ваздуху може да узрокује различите здравствене проблеме, као што су оштећења репродуктивног, имунолошког и неуролошког система, рак и оштећења појединих органа (СЗО, 2016). Иако опасност од изложености хемикалијама зависи од различитих фактора (као што су врста хемикалија и учесталост излагања, као и здравствено стање појединаца/ки), негативни ефекти могу да буду много далекосежнији од самог нарушавања здравља. Неке од последица могу да буду и смањење радне способности, те тиме и губитак прихода, већи расходи због трошкова лијечења, а чак и губитак примања услјед смрти члана/ице домаћинства (ГЕФ и УНИДО, 2015). Познавање ризика и могућност благовременог приступа здравственим услугама, такође, могу да помогну у ублажавању различитих утицаја изложености хемикалијама и буци. У БиХ нема званичних података о међусобној повезаности између загађености околине и здравља (УНЕП, 2013).

Загађеност буком коју узрокују друмски, жељезнички и авио саобраћај, индустрија, грађевинске активности, као и неке друге активности на отвореном представља други по реду највећи еколошки ризик за здравље у Европи, с тим што овај проблем више погађа људе који живе у урбаним срединама него становништво у руралним подручјима (Европска агенција за животну средину, 2017; Европска агенција за животну средину, 2020б). Бука из околине може да има штетан утицај на физичко и ментално здравље као и на добробит човјека генерално (СЗО, 2019). Излагање буци из околине може, на примјер, да узрокује кардиоваскуларна обољења, когнитивне поремећаје код дјеце и поремећај сна (СЗО, 2018). У БиХ нема података о загађености буком.

Интеракције између родне равноправности, друштвене једнакости, сиромаштва, хемијске безбједности и буке

Одређене подгрупе становништва показују већу осјетљивост у погледу штетног утицаја хемикалија на здравље. За то постоје многи разлози, као што су ниже границе толеранције при излагању у смислу последица на здравље, здравствено стање, стална изложеност опасним хемикалијама те ограничена могућност заштите од излагања. Друштвени фактори, као што је мјесто на којем лице живи и ради или средина у којој проводи највише времена, такође представљају важне аспекте (Киперс и Масколо, 2017). Друштвени фактори утичу и на способност појединца/ке да се носи са штетним утицајима излагања хемикалијама.

У погледу услова рада и живота, утицају хемикалија су, између осталог, чешће изложена лица која раде на одлагалиштима опасног

Куповина у вријеме пандемије, Босна и Херцеговина.
Фотографија: iStock / GettyImages

отпада, ватрогасци, радници/е на грађевини, лица која раде на поправкама и замјени кондензатора и трансформатора, лица која раде у металопрерађивачкој индустрији и са грађевинским материјалима и запослени у хемијској и текстилној индустрији (УНЕП, 2013). С тим у вези, важну улогу имају родно засноване норме, будући да многе од ових дјелатности обично обављају мушкарци. Међутим, услуге чишћења и одржавања, здравствене услуге, као и фризерски салони и салони за уљепшавање, такође, представљају радно окружење са већим степеном ризика (Киперс и Масколо, 2017). Важно је да се нагласи да у овим секторима углавном раде жене. На примјер, процјењује се да у БиХ проценат жена у друштвеним дјелатностима и здравственом сектору износи 70% (УН Вомен, 2020).

У Националном плану за имплементацију Штокхолмске конвенције су на основу међународног истраживања утврђене групе за које се сматра да су у већој опасности од утицаја постојаних органских загађивача (енг. persistent organic pollutants - ПОП) у БиХ. Међутим, треба знати да нема информација у БиХ које би ово могле потврдити. Између осталог, наглашена је осјетљивост жена, трудница и дјеце, као и становништва које живи у близини депонија и у зградама које садрже трагове ових загађивача (УНЕП, 2013).

У ствари су жене, фетуси, дојенчад и дјеца посебно осјетљиви на опасне хемикалије због физиолошких разлога. Међутим, врсте занимања и послови у домаћинству које захваљујући родним нормама обављају углавном жене, такође могу да додатно погоршају изложеност опасним хемикалијама. Производи за чишћење и личну његу садрже хемијске материје које могу да буду штетне (Гајсер, 2015). С обзиром да жене и дјевојке често преузимају одговорност за чишћење те вођење домаћинства и чешће користе различите производе за личну његу, чешће су и изложене хемикалијама које они садрже (УНДП, 2011). Истовремено, и мала дјеца су посебно угрожена, будући да могу да буду изложена хемикалијама док пужу и стављају руке у уста, као и због немогућности да прочитају упозорења на етикетама (Киперс и Масколо, 2017).

Грађевински радници. Фотографија: Getty Images

Поред тога, истраживања показују да су у руралним срединама жене и мушкарци често изложени хемикалијама док обављају пољопривредне дјелатности, иако можда не обављају исте послове с обзиром да су њихове улоге у процесу пољопривредне производње одређене родним нормама (УНДП, 2011). У БиХ пољопривредни сектор запошљава 20,5% жена, у односу на 16% мушкараца,⁶ док многе жене у руралним домаћинствима, уз кућне, обављају и неплаћене пољопривредне послове (ФАО и УН Вомен, објављивање у току). На подјелу рада у БиХ утичу родне норме. Улога жене је често ограничена на мануелне послове, док су задужења која обично имају мушкарци у самом врху ланца набавке, као што је, на примјер, доношење одлука (ФАО и УН Вомен, објављивање у току). С обзиром на то, може да се сматра да се жене у већој мјери суочавају са ризиком излагања штетним хемикалијама, иако би за потврду ове претпоставке било потребно више информација о родно заснованој подјели рада и праксама у сектору пољопривреде.

Сиромаштво и дискриминација понекад приморавају људе да живе у подручјима која су подложнија контаминацији хемикалијама. У централној и југоисточној Европи, ромске заједнице су угрожене зато што често живе у загађеним подручјима (близу одлагалишта отпада и депонија, контаминираних локација прљаве индустрије), што за посљедицу има физичка и ментална обољења (Хајдегер и Визе, 2020; Николоски и Марни, 2018). Ограничен приступ здравственим услугама и образовању, што је често посљедица дискриминације и ограничених финансијских средстава, може да додатно погорша ову ситуацију. (Макфаден и др., 2018; Стојисављевић и др., 2020). Такође, постоје назнаке да начин исхране и живота у заједницама у неповољном положају у великој мјери може да утиче на врсту и ниво уноса штетних хемикалија (Киперс и Масколо, 2017). Пропусти у описмењавању, такође, могу да ограниче способност људи да прочитају, односно разумију упозорења на етикетама.

⁶ Процент жена запослених у пољопривредном сектору у Републици Српској је виши (33,9%) него у Федерацији Босне и Херцеговине (10%) (ФАО и УН Вомен, објављивање у току).

У погледу изложености буци из околине, постоје различити докази о повезаности између друштвено-економског положаја и изложености у Европи, уз локалне факторе као што су вриједност некретнина у градским центрима и проценат становништва под ризиком од сиромаштва који живи у руралним подручјима⁷, за које се сматра да такође утичу на ову повезаност (Европска агенција за животну средину, 2020б). Важно је нагласити да су многа лица погођена проблемом утицаја буке изложена и другим штетним утицајима из животне средине опасним по здравље, као што су загађеност ваздуха и високе температуре. Ови међусобно повезани ефекти често могу да се уоче у срединама са лошом друштвено-економском ситуацијом (Европска агенција за животну средину, 2018).

СЗО (2019) наглашава да су различити ефекти буке на здравље резултат читавог низа разлика у изложености, осјетљивости и доступним ресурсима. Старосна доб, такође, може бити фактор различитих утицаја загађености буком, будући да истраживања показују да постоји веза између изложености буци и умањене когнитивне способности дјеце, те да су старија лица више изложена ризику од обољења кардиоваскуларног система услјед изложености загађености буком (Европска агенција за животну средину, 2020б). Родна припадност и старосна доб, такође могу бити значајан фактор због различитог начина превоза: могуће су различите склоности у избору врсте превоза код припадника различитих полова или старосних група (Алдред и др., 2016), што опет за посљедицу може да има различит степен изложености као и одговорности за буку на отвореном. Додатни подаци о начину превоза могли би да појасне да је ово примјениво и у БиХ.

Разматрања о политици

Укратко, постоје физиолошке разлике у начину на који одређене групе могу да буду осјетљиве на штетност излагања хемијским материјама и буци. Разлике су присутне и у начину на који су различите групе изложене овом штетном утицају и како се носе с њим, што је условљено формалним и неформалним друштвеним нормама и понашањем.

Политикама не могу да се изједначе физиолошке различитости, али могу да се уваже приликом процјене ризика и утврђивања прихватљивог нивоа изложености с циљем заштите релевантних угрожених група. У Европи је, на примјер, у Смјерницама за буку у ноћним сатима утврђен препоручени праг за буку у ноћним сатима који је

⁷ У државама као што су Хрватска и Пољска, лица под ризиком од сиромаштва су мање изложена буци са улица и из непосредног окружења од осталог становништва зато што већина њих живи у руралним подручјима, док је у Њемачкој и Француској, гдје је сиромаштво присутније у урбаним подручјима, становништво под ризиком од сиромаштва више изложено буци са улица и из непосредног окружења (Европска агенција за животну средину, 2020а).

заснован на здравственим чињеницама, узимајући у обзир потребе осјетљивих група као што су дјеца, хронични болесници и старија лица (СЗО Европа, 2009). У неким државама је овај праг интегрисан у прописе о градњи или захтјеве оцјене утицаја на животну средину (Европска агенција за животну средину, 2018).

Када је ријеч о изложености штетним хемикалијама и буци, она може да се у одређеној мјери умањи мјерама на нивоу политике и регулаторним мјерама. Примјери превентивних мјера укључују реализацију мјера контроле изложености на радном мјесту, ограничавање комерцијализације и употребе одређених материја и интеграцију различитости између полова у редовне процјене ризика. То значи да осим просјечног нивоа изложености, у обзир треба да се узму и неједнакости у изложености (СЗО, 2019). Поред тога су и унапређење стандарда живљења, рјешавање сиромаштва и јачање видљивости и гласа група у неповољном положају кључни за постизање мање изложености ових категорија становништва штетним хемикалијама и буци. Од суштинске је важности рјешавање питања структурне неједнакости која је најважнији узрок различите осјетљивости и изложености (Ислам и Винкел, 2015; УНДП, 2019).

Недостатак података о концентрацијама хемикалија и буке у околини и здравственим проблемима с тим у вези, не дозвољава адекватно препознавање опасности са којима се суочава шира јавност, а посебно групе у неповољном положају у БиХ. Ово отежава планирање адекватних мјера за заштиту људског здравља. Свеобухватно мапирање и процјена жаришта загађености хемикалијама и буком и прикупљање разврстаних података о изложености на раду и у околини су од суштинске важности у напорима на идентификацији и заштити најугроженијег становништва (ГЕФ и УНИДО, 2015; УНДП, 2018).

Прикупљање географски одређених и разврстаних података ће бити кључно за идентификацију група у друштву које су нарочито изложене и осјетљиве на загађеност хемикалијама и буком. Али, за отклањање ових неједнакости, интервенције на нивоу политике морају да буду засноване на прикупљеним подацима. На примјер, приликом приоритизације и расподјеле средстава и директних интервенција на управљању постојећим ризицима на правичан и равноправан начин, важно је да се у обзир узме присуство опасности у дјелатностима у којима су претежно запослени мушкарци или жене (укључујући послове у домаћинству) уз уважавање других друштвених варијабли.

Друге потенцијалне мјере односе се на институционалне капацитете, као што су већа

разноврсност државних службеника/ца, едукација ових службеника/ца у заводима и агенцијама за животну средину и другим агенцијама о импликацијама излагања буци и хемикалијама на здравље (укључујући друштвене и физичке факторе ризика), као и запошљавање додатних инспектора/ица за заштиту здравља и безбједност на раду.

И на крају, постоји потреба за циљаним кампањама јачања свијести за групе које су осјетљивије на утицаје хемикалија и загађеност буком (из перспективе животне средине и перспективе струке). Порукама кампање би требало да се појасне путеви излагања и ризици за здравље, нагласе друштвене разлике у изложености и физиолошки и друштвено-културни разлози ових разлика, те оспоравају ови друштвено-културни фактори. У Србији су надлежни органи радили са новинарима како би их едуцирали о безбједном управљању хемикалијама и оспособили за рад на јачању свијести о хемикалијама међу припадницима/ама шире јавности (УНДП, 2015). Строжији захтјеви у погледу пружања информација (означавање, паковање, рекламирање) и унапређење писмености грађана/ки у погледу ових информација, били би пожељна допуна напорима на јачању свијести.

Референтна литература

Алдред, Р., Водкок, Ј. и Гудман, А. (2016). */Да ли више превоза бициклима значи већу разноликоост у превозу бициклима/ Does More Cycling Mean More Diversity in Cycling? Анализе превоза*, 36(1). 28–44. DOI: 10.1080/01441647.2015.1014451

Европска агенција за животну средину (2017). */Управљање излагањем буци у Европи/ Managing Exposure to Noise in Europe*. 01/2017. Европска агенција за животну средину, Копенхаген.

Европска агенција за животну средину (2018). */Неједнака изложеност и неједнаки утицаји: социјална осјетљивост на загађеност ваздуха, буку и екстремне температуре у Европи./ Unequal Exposure and Unequal Impacts: Social Vulnerability to Air Pollution, Noise and Extreme Temperatures in Europe*. Европска агенција за животну средину, Копенхаген.

Европска агенција за животну средину (2020а). */Бука из околине у Европи - 2020./ Environmental Noise in Europe — 2020*. 22/2019. Европска агенција за животну средину, Копенхаген.

Европска агенција за животну средину (2020б). */Здрава животна средина, здрав живот: како животна средина утиче на здравље и добробит у Европи./ Healthy Environment, Healthy Lives: How the Environment Influences Health and Well-Being in Europe*. Европска агенција за животну средину, Копенхаген. <https://www.eea.europa.eu/publications/healthy-environment-healthy-lives>

ФАО и УН Вомен (у процесу објављивања). */Процјена родног аспекта у сектору пољопривреде и руралног развоја у БиХ./ Country Gender Assessment on Agriculture and Rural Development in BiH*. Серија процјена родног аспекта у појединачним државама. ФАО и УН Вомен.

ГЕФ и УНИДО (2015). Национални план имплементације Штокхолмске конвенције у Босни и Херцеговини, Сарајево.

Гајсер, К. (2015). */Хемикалије без штете: политике за одрживи свијет./ Chemicals without Harm: Policies for a Sustainable World*. The MIT Press. DOI: 10.7551/mitpress/9780262012522.001.0001

Хајдегер, П. и Визе, К. (2020). /*Потиснути у пустош. Еколошки расизам према ромским заједницама у централној и источној Европи.*/ Pushed to the Wastelands. Environmental Racism against Roma Communities in Central and Eastern Europe. Европска канцеларија за животну средину, Брисел.

Ислам, С. Н. и Винкел, Ј. (2015). /*Неједнакост и еколошка одрживост.*/ Inequality and Environmental Sustainability. 145. Одјел за економска и социјална питања Уједињених нација.

Киперс, Ј. и Масколо, М. (2017). /*Студија за стратегију нетоксичне животне средине 7. ЕАП-а. Помоћна студија ц: Заштита дјеце и угрожених група од штетног излагања хемикалијама.*/ Study for the Strategy for a Non-Toxic Environment of the 7th EAP. Sub-Study c: Protection of Children and Vulnerable Groups from Harmful Exposure to Chemicals. Европска комисија, Брисел.

Маки, А. и Хашчич, И. (2018). /*Дистрибутивни аспекти квалитета и политика животне средине: Могућности за појединце/ке и домаћинства.*/ The Distributional Aspects of Environmental Quality and Environmental Policies: Opportunities for Individuals and Households. OECD, Pariz.

Макфаден, А., Сибелт, Л., Гавин, А., Аткин, К., Белл, К., и др. (2018). /*Цигани/ке, Роми/кињеи Путници/е, приступ и учешће у здравственим услугама: систематски преглед.*/ Gypsy, Roma and Traveller access to and engagement with health services: a systematic review. *Evropski časopis za javno zdravlje*, 28(1). 74–81. DOI: 10.1093/eurpub/ckx226

Николоски, З. и Марни, С. (2018). /*Лоше здравствено стање међу Ромима/кињама на Западном Балкану. Нови докази о друштвеним, економским и еколошким факторима здравља код маргинализованог ромског становништва.*/ Health Deprivation among Roma in the Western Balkans. New Evidence on the Social, Economic and Environmental Determinants of Health among Marginalised Roma Populations. UNDP.

СЕИ (2019). *Стратегија за период 2020.–24. Знање за акцију.* Штохолмски институт за животну средину, Штихолм. <https://www.sei.org/wp-content/uploads/2019/11/sei-strategy-2020%E2%80%9324-report-web.pdf>

Сида (2017). /*Димензије сиромаштва идејног оквира Сиде-е.*/ Dimensions of Poverty Sida's Conceptual Framework. Шведска агенција за међународни развој и сарадњу, Штохолм. <https://publikationer.sida.se/English/publications/149106/dimensions-of-poverty-sidas-conceptual-framework>

Стојисављевић, С., Грабеж, М. и Стојановски, К. (2020). /*Незадовољене здравствене потребе Ромкиња у двије највеће заједнице Рома у Републици Српској, Босна и Херцеговина.*/ Unmet Health Needs of Roma Women in the Two Biggest Roma Communities in the Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina. *Границе у јавном здравству*, 8. DOI: 10.3389/fpubh.2020.00030

Страмбо, Ц., Јаховић, Б. и Сегнестам, Л. (објављивање у току). *Јачање политике животне средине /животне средине у БиХ кроз интеграцију перспективе родне равноправности, друштвене једнакости и смањења сиромаштва.* Штохолмски институт за животну средину.

УН Вомен (2020). /*Разумијевање утицаја вируса ЦОВИД - 19 на локалном нивоу у Босни и Херцеговини.*/ Understanding the Impact of COVID-19 at the Local Level in Bosnia and Herzegovina. UN Women. <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/12/understanding-the-impact-of-covid19-at-the-local-level-in-bosnia-and-herzegovina>

УНДП (2010). /*Оцјена доприноса УНДП-а управљању животном средином усмјереном на смањење сиромаштва.*/ Evaluation of UN DP Contribution to Environmental Management for Poverty Reduction: The Poverty-Environment Nexus. УНДП, Њујорк

УНДП (2011). /*Хемикалије и родни аспекти.*/ Chemicals and Gender. УНДП.

УНДП (2015). Хемијска безбедност производа на српском тржишту. 16. децембар. <https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/presscenter/articles/2015/12/16/hemijska-bezbednost-proizvoda-na-srpskom-tr-i-tu.html>

UNDP (2018). *Minamata. Извјештај о првој процјени за Босну и Херцеговину.*/ Initial Assessment Report for Bosnia and Herzegovina. УНДП у Босни и Херцеговини, Сарајево.

УНДП (2019). /*Више од прихода, више од просјека, више од данас: неједнакости у људском развоју у 21. вијеку.*/ Beyond Income, beyond Averages, beyond Today: Inequalities in Human Development in the 21st Century. УНДП, Њујорк.

УНЕП (2013). *Извјештај о стању животне средине у Босни и Херцеговини за 2012.* Министарство спољне трговине и економских односа Босне и Херцеговине.

УНЕП (2017). /*Родни аспекти и животна средина: пакет инструмената за особље УН-а које ради на питањима животне средине.*/ Gender and Environment: Support Kit for UN Environment Staff. Програм за животну средину Уједињених нација, Њујорк. http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25348/Gender_Environment_Kit.pdf?sequence=1&isAllowed=y

СЗО (2016). /*Утицај хемикалија на јавно здравље: познате и непознате чињенице.*/ Public Health Impact of Chemicals: Knowns and Unknowns. СЗО, Женева.

СЗО (2018). /*Еколошке смјернице за буку за Европску регију СЗО-а.*/ WHO Environmental Noise Guidelines for the European Region. СЗО, Женева.

СЗО (2019). /*Здравене неједнакости у погледу животне средине у Европи.*/ Environmental health inequalities in Europe. СЗО, Женева.

СЗО Европа (2009). /*Смјернице за буку у ноћним сатима за Европу.*/ Night Noise Guidelines for Europe. Свјетска здравствена организација, Регионална канцеларија за Европу, Копенхаген.

Регионална канцеларија СЗО-а за Европу (2013). /*Подстицање физичке активности код група у неповољном положају: Сажетак политике начела дјеловања.*/ Physical Activity Promotion in Socially Disadvantaged Groups: Principles for Action Policy Summary. Регионална канцеларија СЗО-а за Европу, Копенхаген.

Захвале

Ауторице желе да се захвале многим стручњацима/ стручњакињама из владиних институција, академске заједнице и организација цивилног друштва, који/е су дали драгоцене савјете и мишљења за овај сажетак у усменој форми или писаним коментарима.

